

1. ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ДУМКИ

DOI: <https://doi.org/10.32838/2523-4803/70-3-1>

УДК 94(477.53) «XIX-XX»:336.71:63:33.026.8

Краснікова О.М.

кандидат економічних наук, доцент,
Полтавська державна аграрна академія

Krasnikova Oksana

Poltava State Agrarian Academy

ФІНАНСОВО-КРЕДИТНА ДІЯЛЬНІСТЬ ЗЕМЕЛЬНИХ БАНКІВ НА ПОЛТАВЩИНІ В УМОВАХ АГРАРНИХ РЕФОРМ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ.

У статті охарактеризовано фінансово-кредитну діяльність державних (Селянського і Дворянського) та акціонерних (Полтавського і Харківського) земельних банків у такому специфічному історичному регіоні, як Полтавщина. Розкрито деякі особливості функціонування вищезгаданих іпотечних установ, їх значення та роль у мобілізації земельної власності як привілейованих, так і непривілейованих станів, визначено масштаби кредитування сільськогосподарських товаровиробників, його вплив на подальшу модернізацію рослинництва і тваринництва даного регіону. Опрацьовано цілу низку досліджень діяльності земельних банків царської Росії на території Українського регіону. Доведено необхідність подальшого реформування аграрних відносин у напрямі створення ринку землі в Україні.

Ключові слова: Полтавщина, іпотечні банки, кредитування, іпотечний кредит, акціонерний земельний банк.

Постановка проблеми. Подальше реформування аграрних відносин у сучасній Україні знаходить усе більше прихильників як серед теоретиків, так і практиків сільськогосподарського виробництва щодо утвердження, врешті-решт, ринку землі, неминучим наслідком якого має стати успішне функціонування земельних банків, які, про що свідчить відповідний вітчизняний та зарубіжний історичний досвід, здатні забезпечити аграрний сектор економіки країни дешевими кредитними ресурсами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Початок дослідження діяльності земельних банків Російської імперії відноситься до того історичного відрізка часу, коли ці іпотечні установи ще функціонували. Серед праць, у яких йшлося про їхню діяльність на українських землях кінця ХІХ – початку ХХ ст., слід відзначити, насамперед, публікації С.С. Хрулева [35], А.Н. Гурьєва [2], А.В. Красика [8], А.Н. Зака [4] та низки інших авторів. У всіх згаданих працях здійснено загальну характеристику діяльності відповідних кредитних інституцій без виокремлення тим або іншим чином Українського регіону Російської імперії. Окремі із цих праць, як от монографія А. Н. Зака, досі не втратили своєї історіографічної цінності, адже

написані вони на основі значної за своїм обсягом і різноманітністю джерельної бази. Якщо у публікаціях кінця ХІХ – початку ХХ ст., про які було згадано вище, автори звертали увагу лише на позитивні аспекти фінансово-кредитної політики царського уряду, то в радянські часи акцент було зроблено майже винятково на їх, за твердженням радянських істориків, «анти-селянському» характері. На підтвердження своїх оцінок представники офіційної радянської історіографії поширені на рубежі ХІХ–ХХ ст. відсотки за кредит на рівні 7–8% називали гігантськими, а отже, недоступними для трудящого селянства [6, с. 406].

Новий етап в історіографії, як і у системі гуманітарних наук загалом, наступив після розпаду в 1991 р. СРСР, коли ринкова економіка була визнана більш ефективною системою господарювання, а свобода творчості стала реальністю, а не лише декларацією, як це було раніше. Так, на рубежі ХХ і ХХІ ст. в Україні з'явилася ціла низка досліджень діяльності земельних банків царської Росії на території саме Українського регіону, а не лише загалом по імперії. Відзначаємо у цьому зв'язку блискучу за своїм змістом монографію правознавця В.Є. Кириченка про установи довгострокового кредиту Російської імперії на україн-

ських землях кінця XIX – початку XX ст. [7]. Державні та акціонерні земельні банки були об'єктом наукового аналізу низки інших українських істориків, економістів та правознавців, таких, зокрема, як економіст Ірина Новікова [9], історик Валентин Терещенко [28].

Формулювання цілей статті. Метою даної публікації є з'ясування змісту, форми, основних напрямів та значення фінансово-кредитної діяльності іпотечних банків у такому специфічному регіоні, яким була на рубежі XIX–XX ст. Полтавська губернія.

Виклад основного матеріалу. Ідея щодо необхідності функціонування системи земельних банків у Російській імперії після скасування кріпосного права з'явилася в урядових колах ще в 1859 р. у ході формування законодавчої бази стосовно майбутнього звільнення селян від опіки дворянського стану [29, с. 18]. Якщо вести мову про Полтавщину, то реальні кроки на шляху створення іпотечного банку були здійснені лише у 1872 р., невдовзі після того, як харківські дворяни у 1871 р. домоглися від Міністерства фінансів, а згодом і самого імператора затвердження Статуту свого іпотечного банку. У зв'язку з тим, що Полтавський акціонерний земельний банк було організовано за зразком аналогічного Харківського банку, звернемося до тих норм права, які регулювали фінансово-кредитний аспект діяльності саме цього банку. Обидві іпотечні установи мали право видавати як довгострокові, так і короткострокові позички під заставу нерухомого майна до 60% його ринкової вартості. Кожен бажаючий отримати позичку під заставу землі був зобов'язаний надати на розгляд його Правління: 1) свідоцтво на право власності; 2) план земельної ділянки; 3) оціночний опис угідь. Однак на позичку могли розраховувати лише землевласники, вартість майна яких не могла бути меншою за 500 руб. [30, с. 423]. Отримувач довгострокової позички (43,5 роки) зобов'язувався вносити кожні шість місяців 3% від отриманої суми плюс 3/4% на формування запасного капіталу, у дивіденд акціонерів та на витрати по управлінню банком [30, с. 424]. Якщо ж йшлося про короткотермінові (від одного до трьох років) позички, то розмір відсотків за кредитом встановлювався у кожному конкретному випадку Правлінням банку [10, с. 425]. За наявності заборгованості позичальник міг розраховувати на два пільгових місяці, протягом яких йому нараховувалася пеня у розмірі 1% щомісяця від невнесеної суми. Після двох місяців відтермінування боргу признавався публічний продаж заставлених у банку земельних угідь. Подібні умови кредитування, як уже зазначалося, були й у Полтавському земельному банку. Якщо Статут Харківського банку давав змогу вести фінансово-кредитні операції крім Харківської ще й у Полтавській, Курській, Воронежській і Катеринославській губерніях, то Статут Полтавського банку від 8 квітня 1872 р. надавав подібне право лише у двох губерніях – Полтавській і Чернігівській [31, № 50708].

Переконавшись у наявності клієнтів та успішних фінансово-кредитних операціях приватних банків,

царський уряд на початку 80-х років XIX ст. вирішив заснувати два державні іпотечні банки: Селянський (1882 р.) та Дворянський (1885 р.). Протягом першого десятиріччя Селянський поземельний банк діяв на основі «Положення» про цей банк від 18 травня 1882 р. [16], тоді як його Статут було затверджено лише 27 листопада 1895 р. [32], тобто після того, як у 1890 р. було схвалено Статут Дворянського [33] і, відповідно, у 1894 р. Державного [34] банків. Згідно зі ст. 45 свого Статуту, Селянський банк за наявності необхідних документів мав право надавати позику для купівлі землі як сільським громадам або товариствам селян, так і окремим домогосподарям за певні відсотки – від 6% до 11,5% річних залежно від терміну: 13 років чи 51 рік та 9 місяців [32, с. 643]. У 1898 р. відсотки за кредитом за максимального терміну було знижено до 4% річних [12, с. 1049]. Якщо боржник із певних причин не вносив передбаченою угодою з банком коштів у встановлені терміни, його земля і будівлі, що знаходилися на ній, могли бути продані в ході публічних торгів (ст. 88 Статуту).

Порівнюючи умови кредитування у Селянському та Дворянському земельних банках, є всі підстави констатувати про суттєвіші пільги останньої іпотечної установи. Так, згідно з Положенням про Дворянський банк від 3 червня 1885 р. [17], позички під заставу сільськогосподарських угідь, які не мали перевищувати 60% нормальної або спеціальної оцінки маєтку, могли бути надані на два терміни: 48 років і 8 місяців або 36 років і 7 місяців з урахуванням відсотків у розмірі 5% річних. Та вже через чотири роки (1889 р.) відсотки за кредитом були зменшені до 4,5%, а максимальний термін сягнув 51 року і 9 місяців [18, № 6293]. Чергова пільга була надана потомственным дворянам у 1897 р., коли відсотки за кредитами були знижені до нечуваних 3,5% річних [10, № 14170].

Охарактеризувавши у загальних рисах правові аспекти акціонерних і державних і земельних банків, перейдемо безпосередньо до їх фінансово-кредитних операцій у конкретно-історичних умовах Полтавщини кінця XIX – початку XX ст. В існуючих вітчизняних і зарубіжних публікаціях щодо діяльності державних земельних банків зазначеного періоду немає відповіді на одне суттєве, на нашу думку, питання: чому найперше відділення Селянського поземельного банку було відкрите 10 квітня 1883 р. [19, с. 111] саме у Полтавській губернії? Відповідаючи на це питання, слід, насамперед, мати на увазі, що половина дрібних сільськогосподарських товаровиробників Полтавщини належала до такої специфічної соціальної групи мешканців краю, як козаки. Специфіка цього стану полягала у тому, що ця категорія населення завжди мала право продавати свої угіддя, тоді як колишні кріпосні селяни повинні були спочатку викупити свій наділ згідно з договором («уставною грамотою») між поміщиком і селянином, що його підписав. Однак законом від 14 грудня 1893 р. [11] колишнім поміщицьким селянам було заборонено продавати належні їм угіддя

навіть після того, як відповідна плата за них була вже внесена до державного казначейства. Певні обмеження щодо селян стосувалися і площі землі, яку вони мали право купити: не більше 25 дес. на двір при одноосібному і 6 дес. на одну особу за громадського землеволодіння [3, с. 375]. І це тоді як дворяни ніяких обмежень щодо площі купленої землі не мали.

До Полтавського відділення Селянського поземельного банку протягом 1883–1900 рр. поступило 4 652 заяви щодо видачі кредиту, загальна сума якого мала становити 19 951 812 руб. під заставу 219 534 дес. Реально ж було видано 3 588 позичок, тобто на 764 (16,5%) менше, ніж було заявлено, а розмір позички сягнув 13 579 304 руб. (на 31,9 %) менше, ніж того бажали клієнти з числа непривілейованих станів. Землі ж було куплено 167 336 дес., тобто на 23,8% менше від можливого [24, с. 25]. Однак понад третину куплених полтавськими селянами та козаками угідь (35,8%) банк згодом забрав за борги [15, с. 105], тоді як загалом по імперії відповідна цифра була значно меншою – 27,8% [4, с. 315]. На відміну від непривілейованих станів дворяни у своєму банку почували себе досить упевнено. Так, із 1886 по 1900 р. до Полтавського відділення Дворянського банку поступило 2 395 заяв щодо кредиту. Абсолютна більшість цих клопотань (2 115) була задоволена, наслідком чого була видача кредиту у 58 630 400 руб. під заставу 1 100 863 дес. землі. Незважаючи на заборгованість багатьох власників маєтків, за весь цей час (15 років) на відкритих торгах було продано лише 26 маєтків, тобто відсоток проданих «дворянських гнізд» склав у Полтавській губернії лише 1,3% [15, с. 136]. Постійні відстрочки і навіть списання боргів стали у Дворянському банку звичайним явищем, що дало підстави царському міністру фінансів С.Ю. Вітте кваліфікувати цю кредитну установу як «напівблагодійну» інституцію [5, с. 155].

Свої фінансово-кредитні операції ще у 70-х роках XIX ст. розпочали на Полтавщині й згадані раніше акціонерні земельні банки. Якщо говорити, наприклад, про короткотермінові позики, то Полтавський банк за 1874–1912 рр. видав таких позичок на загальну суму 30 660 000 руб. Ще більшу активність у цьому відношенні проявив Харківський банк, який за той же період видав позичок на суму 40 386 000 руб. [3, с. 13]. На відміну від Селянського банку, де кредитувалися майже виключно непривілейовані стани, в акціонерних банках усе було по-іншому, а саме: у Харківському банку серед позичальників 44,9% було дворян; 13,1% – купців і лише 8,6% селян. Подібна картина була характерною і для Полтавського банку: 68,6% дворян; 13,8% купців і 2,6% селян [7, с. 104]. Свого апогею у кредитуванні сільськогосподарських товаровиробників акціонерні банки сягнули у 1916 р. Згідно зі звітами Полтавського банку, за цей рік ним було видано кредитів на загальну суму 115 761 500 руб., з яких на Полтавську губернію припадало 25 469 400 руб. [14, с. 50]. Дворянський же банк лише в губерніях України станом на 1 січня 1917 р. видав 383 588 600 руб. кредитів, з яких на Пол-

тавщину припадало 54 495 600 руб. [13, с. 6–9]. Селянський банк в українських губерніях станом на 1 січня 1911 р. видав дещо менше позик – 299 290 842 руб., з яких на Полтавщині – 54 164 269 руб. [21, арк. 24]. Хоча якими б значними за своїм обсягом не були кредити земельних банків, майже всі вони, крім «напівблагодійного» Дворянського, функціонували досить ефективно, приносячи щорічно значні прибутки. Особливо це стосується акціонерних банків. Так, валовий прибуток Харківського банку лише за чотири роки (1913–1916 рр.) становив 12 387 802 руб.; Полтавського – 11 365 896 руб. [25, с. 34].

Іпотечні кредити суттєво прискорили мобілізацію земельної власності. Так, лише за 1883–1905 рр. селянами та козаками Полтавщини було куплено 181 549 дес. землі, у результаті чого землеволодіння непривілейованих станів суттєво розширилося [22, с. 11]. За 55 років (1860–1918 рр.) одні лише дворяни шляхом купівлі-продажу втратили загалом 1 029 039 дес., тоді як козаки купили 805 104 дес., а селяни – 608 219. Разом – 1 413 323 дес. [27, с. 29]. Отже, за пореформені десятиліття землеволодіння привілейованих станів скоротилося на Полтавщині більш як у два рази, становивши у 1917 р. лише 812,5 тис дес. [27, с. 31]. Не поміщики, як уважають деякі автори, а саме селяни і козаки, тобто фермери, стали виробляти основну масу продукції рослинництва і тваринництва. Певний зиск від іпотечного кредитування мало, звичайно, і тваринництво. Так, якщо у 1861 р. на Полтавщині відповідна статистика зафіксувала 180 тис голів коней, 703 тис великої рогатої худоби, 2 050 тис овець і 537 тис свиней, то в 1916 р. поголів'я великої рогатої худоби зросло на 145,2%, а коней – на 318,8%. Суттєво впало лише поголів'я овець: з 2 050 тис до 927 тис голів (на 45,2%), що пояснюється інтенсивним розорюванням пасовищ для більш вигідного з погляду попиту на аграрному ринку культивування зернових культур [23, с. 195].

Висновки. На основі вищевикладеного можна зробити такі висновки: 1) усі іпотечні земельні банки в конкретно-історичних умовах Полтавщини кінця XIX – початку XX ст. функціонували досить успішно, надаючи під незначні відсотки як короткотермінові, так і довготермінові кредити, що позитивно впливало на загальний стан сільськогосподарського виробництва; 2) акціонерні земельні банки успішно витримували конкуренцію на ринку фінансових послуг із державними іпотечними установами, що в сучасних українських реаліях ставить на порядок денний розв'язання, врешті-решт, такого важливого з економічного погляду аспекту аграрних відносин, як запровадження ринку землі. Саме його відсутність не дає можливості функціонування в нашій країні земельних банків. Не випадково ж спроба забезпечити життєдіяльність створеного у 1990 р. Харківського акціонерного і у 2012 р. Державного земельного банку закінчилася цілковитим крахом саме через відсутність у нас ринку землі. Невже ж історичний досвід земельних банків в Україні нас нічому так і не навчив?

Список літератури:

1. Головка О.М. Організаційно-правові засади діяльності державних іпотечних установ на українських землях у другій половині XIX ст. *Вісник Запорізького юридичного інституту*. 2004. № 3. С. 306–315.
2. Гурьев Г.А. Очерк развития кредитных учреждений в России. Санкт-Петербург : Типо-литограф. «Якорь», 1904. 256 с.
3. Землеустройство. Сборник законов и распоряжений. Санкт-Петербург : Тип. В.Д. Киришбаума, 1914. 480 с.
4. Зак А.Н. Крестьянский поземельный банк. 1883–1910 гг. Москва : Т-во «Скоропечатня А. А. Левинсон», 1911. 607 с.
5. Замечания министра финансов С.Ю. Витте на записку губернских предводителей дворянства о нуждах дворянского землевладения. *Исторический архив*. 1957. № 4. С. 125–155.
6. Історія народного господарства Української РСР у трьох томах, чотирьох книгах. Т. 1. Київ : Наукова думка, 1983. 463 с.
7. Кириченко В.Є. Установи довгострокового кредиту Російської імперії в Україні (друга половина XIX – початок XX ст.): історико-правове дослідження : монографія. Харків : Контраст, 2010. 688 с.
8. Красик А.В. Крестьянский банк и его деятельность с 1883 по 1905 г. Юрьев, 1910. 167 с.
9. Новікова І. Розвиток банківської системи України в умовах становлення ринкового господарства (друга половина XIX – початок XX ст.) : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.01. Київ, 2008. 21 с.
10. О даровании дворянам – заемщикам Государственного дворянского земельного банка и Особого его Отдела возможных облегчений в исполнении лежащих на них перед банком обязательств. ПСЗРИ. Собр. 3-е. Т. XVII. 1897. № 14170.
11. О некоторых мерах к предупреждению отчуждаемости крестьянских надельных земель. ПСЗРИ. Собр. 3-е. Т. XIII. 1893. № 10151.
12. О понижении платежей заемщиков Крестьянского поземельного банка. ПСЗРИ. Собр. 3-е. Т. XVIII. 1898. № 16161.
13. Отчет Государственного Дворянского земельного банка за 1916 год. Петроград : Тип. В. Ф. Киришбаума, 1918. 76 с.
14. Отчет Полтавского земельного банка за 1916 год. Полтава : Тип. «Товарищество Печатного Дела», 1917. 60 с.
15. Павловский И. К истории Полтавского дворянства. Полтава : Тип. И.А. Дохмана, 1907. Т. 2. 177 с.
16. Положение о Крестьянском Поземельном банке. ПСЗРИ. Собр. 3-е. Т. II. 1882. № 894.
17. Положение о Государственном дворянском земельном банке. ПСЗРИ. Собр. 3-е. Т. V. 1885. № 3016.
18. Положение о расчетах за истекшее время Государственного дворянского земельного банка с его заемщиками по судам, выданным им до 1 ноября 1889 года. ПСЗРИ. Собр. 3-е. Т. IX. 1889. № 6293.
19. Положение о Крестьянском поземельном банке с разъяснениями Совета Крестьянского банка. Санкт-Петербург : Изд-е А.Е. Рябенко, 1884. 227 с.
20. О выдаче ссуд на покупку земель в Самарской губернии. *Російський державний історичний архів*. Ф. 592. Оп. 26. Спр. 29. 126 арк.
21. Итоговая ведомость по делам о выдаче ссуд со времени основания банка. *Російський державний історичний архів*. Ф. 592. Оп. 44. Спр. 621. 27 арк.
22. Сборник статистико-экономических сведений по сельскому хозяйству России и некоторых иностранных государств. Санкт-Петербург : Тип. В.Ф. Киришбаума, 1907. 254 с.
23. Сельское хозяйство Украины / под ред. М.Б. Гуревича и В.М. Соловейчика. Харьков : Издат. отдел Н.К.З., 1923. 232 с.
24. Статистический ежегодник Полтавского губернского земства на 1902 г. Полтава : Тип. И.А. Дохмана и Л.Т. Фришберга, 1902. 252 с.
25. Статистика долгосрочного кредита в России 1917 г. Вып. 1. Петроград : Тип. В.Ф. Киришбаума, 1917. 35 с.
26. Статистика долгосрочного кредита в России. Вып. 2. Санкт-Петербург : Тип. В.Ф. Киришбаума, 1912. 15 с.
27. Статистичний справочник по Полтавській губернії на 1918–19 рр. Полтава : Друкарня т-ва Печатного дела, 1919. 106 с.
28. Терещенко В.Д. Роль іпотечних банків у проведенні столипінської аграрної реформи в Україні (1906–1916 рр.) : автореф. дис. ... канд. іст. Наук : 07.00.01. Тернопіль, 2005. 22 с.
29. Труды комиссии, высочайше учрежденной 10 июля 1859 г. для устройства земских банков. Т. III: Материалы для ипотечного вопроса. Санкт-Петербург, 1861. С. 47, 136, 40, 240.
30. Устав Харьковского земельного банка. Полное собрание законов Российской империи (далі – ПСЗРИ). Собр. 3-е. Т. XLVI. 1871. № 49556.
31. Устав Полтавского земельного банка. ПСЗРИ. Собр. 3-е. Т. XLVII. 1872. № 50708.
32. Устав Крестьянского поземельного банка. ПСЗРИ. Собр. 3-е. Т. XV. 1895. № 12195.
33. Устав Государственного дворянского земельного банка. ПСЗРИ. Собр. 3-е. Т. X. 1890. № 6925.
34. Устав Государственного банка. Санкт-Петербург : Изд-е типографи Исидора Гольдберга, 1895. 156 с.
35. Хрулев С.С. Наш ипотечный кредит: Опыт статистического выяснения состояния землевладения в зависимости от его задолженности. Санкт-Петербург : Тип. В.Ф. Киришбаума, 1898. 160 с.

References:

1. Golovko O. M. (2004). Organizacijno-pravovi zasady` diyal`nosti derzhavny`x ipotechny`x ustanov na ukrayins`ky`x zemlyax u drugij polovy`ni XIX st. [Organizational and legal bases of activity of state mortgage institutions on the Ukrainian lands in the second half of the XIX century]. *Visny`k Zaporiz`kogo yury`dchnogo insty`tutu*, no. 3, pp. 306-315.
2. Hur'ev H. A. (1904). *Ocherk razvytyya kredytnykh uchrezhdeny v Rossyy* [Essay on the development of credit institutions in Russia]. St. Petersburg: Anchor. (in Russian)
3. Typography of V.D. Kirschbaum (1914). *Zemleustroystvo* [Land management]. *Sbornyk zakonov y rasporyazheny*. St. Petersburg. (in Russian)
4. Zak A. N. (1911). *Krest'yanskyi pozemel'nyy bank* [Peasant land bank]. 1883-1910 years. Moscow: Skoropechatnya A. A. Levynson. (in Russian)
5. Ystorycheskyi arkhiv (1957). Zamechanyya mynystra fynansov S. Yu. Vytte na zapysku hubernskykh predvodyteley dvoryanstva o nuzhdakh dvoryanskoho zemlevladyennya [Comments of the Minister of Finance S. Yu. Witte on the note of the provincial leaders of the nobility about the needs of the nobility's land tenure], no. 4, pp. 125-155.
6. Naukova dumka (1983). *Istoriia narodnoho hospodarstva Ukrainskoi RSR u trokh tomakh, chotyrokhn knyzhakh* [History of the national economy of the Ukrainian SSR in three volumes, four books]. Kyiv: Naukova dumka. (in Ukrainian)
7. Kyrychenko V. Ye. (2010). *Ustanovy dovrostrokovoho kredytu Rosiiskoi imperii v Ukraini (druga polovyna XIX – pochatok XX st.): istoryko-pravove doslidzhennia* [Institutions of long-term credit of the Russian Empire in Ukraine (second half of the XIX – beginning of the XX century): historical and legal research]. Kharkiv: Kontrast. (in Ukrainian)
8. Krasnyk A. V. (1910). *Krestyanskyi bank y eho deyatelnost' s 1883 po 1905 h.* [Peasant Bank and its activities from 1883 to 1905]. Yurev. (in Estonia)
10. Novikova I. (2008). *Rozvytok bankivskoi systemy Ukrainy v umovakh stanovlennia rynkovoho hospodarstva (druga polovyna XIX – pochatok XX st.)* [Development of the banking system of Ukraine in the conditions of formation of market economy (second half of the XIX – beginning of the XX century)] (PhD Thesis). Kyiv.
11. O darovanyy dvoryanam – zaemshchykam Hosudarstvennoho dvoryanskoho zemel'noho banka y Osoboho eho Otdela vozmozhnykh oblehcheny v yspolneny lezhashchykh na nykh pered bankom obyazatel'stv [About giving to nobles – borrowers of the State Noble Land Bank and its Special Department of possible reliefs in performance of the obligations lying on them before bank]. *PSZRY. Sobr. 3-e. T. XVII. 1897. № 14170.*
12. O nekotorykh merakh k preduprezhdenyyu otchuzhdaemosti krestyanskykh nadel'nykh zemel' [On some measures to prevent the alienation of peasant allotments lands]. *PSZRY. Sobr. 3-e. T. XIII. 1893. № 10151.*
13. O ponyzheny platy zhey zaemshchykov Krestyanskoho pozemel'noho banka [About lowering payments of borrowers of the Krestyansky land bank]. *PSZRY. Sobr. 3-e. T. XVIII. 1898. № 16161.*
14. Typ. V. F. Kyrshbauma (1918). *Otchet Hosudarstvennoho Dvoryanskoho zemel'noho banka za 1916 hod* [Report of the State Noble Land Bank for 1916]. St. Petersburg: Typ. V. F. Kyrshbauma. (in Russian)
15. Pechatnoe Delo (1917). *Otchet Poltavskoho zemel'noho banka za 1916 hod* [Report of the Poltava Land Bank for 1916]. Poltava: Typ. Tovaryshchestvo Pechatnoho Dela. (in Ukrainian)
16. Pavlovskyy Y. (1907). *K ystoriy Poltavskoho dvoryanstva* [To the history of the Poltava nobility]. Poltava: Typ. Y. A. Dokhmana. T.2. (in Ukrainian)
17. Polozhenye o Krestyanskom Pozemel'nom banke [The Regulation on the Peasant Land Bank]. *PSZRY. Sobr. 3-e. T. II. 1882. № 894.*
18. Polozhenye o Hosudarstvennom dvoryanskom zemel'nom banke [Regulation on the State Noble Land Bank]. *PSZRY. Sobr. 3-e. T. V. 1885. № 3016.*
19. Polozhenye o raschetakh za ystekshee vremya Hosudarstvennoho dvoryanskoho zemel'noho banka s eho zaemshchykami po ssudam, vydannym ym do 1 noyabrya 1889 hoda [Regulations on settlements for the elapsed time of the State Noble Land Bank with its borrowers on loans issued to them before November 1, 1889]. *PSZRY. Sobr. 3-e. T. IX. 1889. № 6293.*
20. Ryabchenko A. E. (1884). *Polozhenye o Krestyanskom pozemel'nom banke s raz'yasnenyamy Soveta Krestyanskoho banka* [Regulations on the Peasant Land Bank with explanations of the Council of the Peasant Bank]. Sankt-Peterburh: Yzd-e A. E. Ryabchenko. (in Russian)
21. O vydache ssud na pokupku zemel' v Samarskoy hubernyy [On the issue of loans for the purchase of land in the Samara province]. *Rosiy's'kyy derzhavnyy istorychnyy arkhiv. F. 592. Op. 26. Spr. 29. 126 ark.*
22. Ytohovaya vedomost' po delam o vydache ssud so vremeny osnovanyya banka [The final statement of cases on the issuance of loans since the foundation of the bank]. *Rosiy's'kyy derzhavnyy istorychnyy arkhiv. F. 592. Op. 44. Spr. 621. 27 ark.*
23. Kyrshbaum V. F. (1907). *Sbornyk statystyko-ekonomycheskykh svedeny po sel'skomu khazyaystvu Rossyy y nekotorykh ynostrannykh hosudarstv* [Collection of statistical and economic data on agriculture in Russia and some foreign countries]. Sankt-Peterburh: Typ. V. F. Kyrshbauma.
24. Hurevych M.B., Soloveychyk V. M. (1923). *Sel'skoe khozyaystvo Ukrainy* [Agriculture of Ukraine], Khar'kov: Yzdat. otdel N.K.Z.
25. Dokhman Y. A., Fryshber L. T. (1902). *Statystycheskyi ezhehodnyk Poltavskoho hubernskoho zemstva na 1902 h.* [Statistical Yearbook of Poltava Provincial Zemstvo for 1902]. Poltava: Typ. Y. A. Dokhmana y L. T. Fryshberha.
26. Kyrshbaum V. F. (1917). *Statystyka dolhosrochnoho kredyta v Rossyy 1917 h.* [Statistics of long-term credit in Russia in 1917], vol. 1, Petrohrad: Typ. V. F. Kyrshbauma.
27. Kyrshbaum V. F. (1912). *Statystyka dolhosrochnoho kredyta v Rossyy* [Statistics of long-term credit in Russia], Sankt-Peterburh: Typ. V. F. Kyrshbauma.

28. Pechatnoe delo (1919). *Statystychnyy spravoshnyk po Poltavs'kiy huberniyi na 1918-19 rr.* [Statistical reference book on the Poltava province for 1918-19]. Poltava: Drukarnya t-va Pechatnoho dela.

29. Tereshchenko V. D. (2005). *Rol ipoteknykh bankiv u provedenni stolypinskoï ahrarnoi reformy v Ukraini (1906-1916 rr.)* [The role of mortgage banks in the Stolypin agrarian reform in Ukraine (1906-1916)] (PhD Thesis), Ternopil.

30. Trudy komysyy, vysochayshe uchrezhdennoy 10 yulya 1859 h. dlya ustroystva zemskykh bankov [Proceedings of the commission, the highest established on July 10, 1859 for the establishment of zemstvo banks]. T. III: *Materyaly dlya upotechnoho voprosa.* SPb., 1861. 47, 136, 40, 240 s.

31. Ustav Khar'kovskoho zemel'noho banka [Charter of the Kharkov Land Bank]. *Polnoe sobranie zakonov Rossyyskoy ymperyy (dali – PSZRY).* Sobr. 3-e. T. KhLVI. 1871. № 49556.

32. Ustav Poltavskoho zemel'noho banka [The charter of the Poltava land bank]. PSZRY. Sobr. 3-e. T. XLVII. 1872. № 50708.

33. Ustav Krestyanskoho pozemel'noho banka [The charter of the Krestyansky land bank]. PSZRY. Sobr. 3-e. T. XV. 1895. № 12195.

34. Ustav Hosudarstvennoho dvoryanskoho zemel'noho banka [The charter of the State noble land bank]. PSZRY. Sobr. 3-e. T. X. 1890. № 6925.

35. Hol'dberh Ysydor (1895). *Ustav Hosudarstvennoho banka* [Charter of the State Bank]. St. Petersburg: Yzd-e typohrafy Ysydora Hol'dberha.

36. Khrulev S. S. (1898). *Nash upotechniy kredit: Opyt statystycheskoho vyyasnenyya sostoyannya zemlevladyenyya v zavysymosti ot eho zadolzhennosti* [Our mortgage loan: Experience of statistical determination of the state of land ownership depending on its debt]. St. Petersburg: Typ. V. F. Kyrshbauma.

ФИНАНСОВО-КРЕДИТНАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ЗЕМЕЛЬНЫХ БАНКОВ НА ПОЛТАВЩИНЕ В УСЛОВИЯХ АГРАРНЫХ РЕФОРМ КОНЦА XIX – НАЧАЛА XX ВВ.

В статье охарактеризована финансово-кредитная деятельность государственных (Крестьянского и Дворянского) и акционерных (Полтавского и Харьковского) земельных банков в таком специфическом историческом регионе, как Полтавщина. Раскрыты некоторые особенности функционирования вышеупомянутых ипотечных учреждений, их значение и роль в мобилизации земельной собственности как привилегированных, так и непривилегированных сословий, определены масштабы кредитования сельскохозяйственных товаропроизводителей, его влияние на дальнейшую модернизацию растениеводства и животноводства данного региона. Обработан целый ряд исследований деятельности земельных банков царской России на территории Украинского региона. Доказана необходимость дальнейшего реформирования аграрных отношений в направлении создания рынка земли в Украине.

Ключевые слова: Полтавщина, ипотечные банки, кредитование, ипотечный кредит, акционерный земельный банк.

FINANCIAL AND LENDING ACTIVITIES OF LAND BANKS IN POLTAVSHCHYNA (POLTAVA OBLAST) UNDER LAND REFORMS OF THE LATE XIX – EARLY XX CENTURIES

Among key questions of these modern days not the last place belongs to issues associated with title to agricultural land of those who as a result of break-up of the collective-farming system at the beginning of the 90s of the past century received a state act for the use and ownership, but not disposition of land plots. The years-long moratorium on introduction of a land market has had negative effect not only on the agrarian sector; but also on Ukraine's economy, since it is unable to contribute to GDP growth that would ensure not a hand-to-mouth existence of Ukrainians with their crummy pensions and low salaries, but a level that would satisfy the majority of citizens and stop mass labor outflows. We had some positive national experience of reforming agrarian relations in the late XIX – early XX centuries, which has to be studied in-depth and spread as widely as possible so that a wide range of politicians and agricultural producers learn and use this experience in today's Ukraine. Poltavshchyna is of interest to researchers not only as a region with centuries-old agricultural traditions of the Ukrainian ethnos, but from the point of view of its social composition of the population, of which free Cossacks who had never been bonded accounted for nearly 50%. This factor played a critical role when the management of the Peasants' Land Bank took a decision to open their first regional branch in Poltava. The management's forecast of successful functioning of land loans in Poltavshchyna was confirmed, which is evidenced by this study. This is demonstrated by the fact of extension of land ownership by Cossacks and peasants and increase in the efficiency of both, crop and animal farming, which may be used as a convincing argument when solving the land market issue, and therefore, introducing a mortgage lending system in modern Ukraine, where borrowers will be offered low interest rates, not enslaving ones we have today. In the article a number of various researches of activity of land-banks of tsar's Russia is worked out on territory of the Ukrainian region. Well-proven necessity of further reformation of agrarian relations, namely in direction of market of earth creation in Ukraine.

Key words: Poltavshchyna, mortgage banks, lending, mortgage loan, joint stock land bank.